

Tanulmányok

Kocsis Zsolt

Magyarország településhálózata

Magyarország településhálózata lassan, de folytonosan változik, melyben szinte csak a települések helye állandó. A névváltoztatások, egyesülések, szétválások, megyehatár változások, a közigazgatási és egyéb, térségi szerepkörök, valamint a népességszám alapján meghatározható hierarchiában való mozgás mögött társadalmi (történelmi), térbeli (földrajzi) okok húzódnak meg, ezek feltárása helyett a szerző elsősorban az állapot bemutatására törekszik.

Kulcsszavak: településhálózat, településállomány, területi különbségek

JEL-kód: R10, R19

A magyar településhálózat

A településhálózat vizsgálatánál nem kerülhetjük meg azt a problémát, amit a szó, illetve a vele kapcsolatos „településállomány”, településszerkezet”, illetve a településrendszer jelent. A köznyelvben esetleg egymás helyett használjuk ezeket, választékoság vagy pontatlan fogalmazás okán. Amint arra Becsei József is rámutatott (Becsei, 2010), a településállomány vizsgálata alatt elsősorban a falvak, városok felsorolását, nagyság-kategóriák szerinti csoportosítását kell érteni (Beluszky Pálnál ez a településszerkezetet jelenti (Beluszky, 1999), de használatától eltekintünk, mivel zavaró lehet a települések belső szerkezetének vizsgálatánál használt kifejezéssel való hasonlósága (a településszerkezeti térkép nem a településhálózatot mutatja be!). A településhálózat fogalma magába kell hogy foglalja a települések hierarchikus viszonyait, sőt a térbeli elhelyezkedésük, sűrűségük és funkcionális kapcsolataik elemzését is. Az egyre terjedő „településrendszer” mindkettő fogalmat magába foglalja, kiegészítve pl. a történetiséggel, a Tóth-féle tetraéder modellben elhelyezve a településeket (Kőszegfalvi, 2004).

Mivel a téma jelentős szakirodalommal rendelkezik, terjedelmi okok miatt is csak vázlatos bemutatására érdemes törekedni, elsősorban a legfrissebb népszámlálási eredmények alapján.

Településállomány

A 2013. január 1-i állapot alapján Magyarország 3154 települése közül 328 városi, a többi falusi jogállású. Ennél a mondatnál megállva akár több kötetes monográfiát lehetne írni szinte az összes szóról, fogalomról értekezve. Újabb kitérőre adna okot annak elemzése, hogy a települést közigazgatási vagy földrajzi fogalomként értékeljük-e. Utóbbi esetben a települések száma nyolc - tízezerhez közelítene. Ugyancsak érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy miért beszélünk még mindig „jogállásról”, ami a fejlett országokban évtizedekkel ezelőtt kiment a divatból (pl. Svédországban a közigazgatás alapja a község, ezért a falu vagy város elnevezések hivatalosan nem használatosak, Németországban már 1935 óta nem élveznek jogi előnyt a városok a falvakkal szemben).

A településállomány tehát alapvetően két részhalmozatra (falvak és városok) osztható. Ennek alapján az ország lakosságának 69,69%-a város lakó, ami európai összehasonlításban alacsony(abb)nak mondható, mint ami a gazdasági fejlettség alapján hasonló helyzetű országokban megfigyelhető. Az 1. táblázat többi adatát is megvizsgálva látható, hogy a megyék területi adatai (Budapestet nem számítva) nem mutatnak extrém értékeket, a legnagyobb Bács-Kiskun megye nem éri el az átlag kétszeresét, a legkisebb pedig alig kisebb az átlag felénél. Egymáshoz viszonyítva majdnem négyszeres a különbség a legnagyobb (Bács-Kiskun) és a legkisebb (Komárom-Esztergom) megye között. Ezzel szemben a népességszám alapján nagyobbak a különbségek, Pest megye népességszáma majdnem háromszorosa az átlagnak, Nógrád kevesebb, mint fele, de

itt már több, mint hatszorosa a két szélső érték közötti különbség. A települések számát tekintve is hasonló, mérsékelt szélsőség figyelhető meg, de a városok számban már jobban kiütözik Pest megye fölénye (kerekén nyolcszor annyi városi rangú települése van, mint Nógrád megyének).

A településsűrűség esetén kicsit meghaladja az ötszöröst a különbség, de a városűrűség sokkal kiegyenlítettebb: nagyobb megyékben több város van (3,26 a két szélső érték hányadosa). A táblázat utolsó két oszlopa furcsa képet mutat. A legmagasabb város lakó-aránnyal rendelkező Hajdú-Bihar megye a közepmezőnyben, kicsit az átlag alatt foglal helyet az egy városra jutó megyei lakosok száma alapján, a másik két dobogós pedig a lista első, illetve utolsó helyén (Csongrád első az egy városra jutó megyei lakosok rangsorában és 75,4%-ával harmadik az urbanizációban, míg az urbanizációban második Békés utolsó az egy városra jutó megyei lakosok alapján. Területileg semmilyen összefüggést nem lehet találni (pl. Dunántúl – Alföld ellentét), az adatok a megyék sajátosságai miatt alakulnak így, függetlenül attól, hogy az ország mely részén találhatóak (Igaz, a „megyék sajátosságai” egyáltalán nem függetlenek attól, hogy az ország mely részén találhatóak!).

1. táblázat: A magyar településállomány fontosabb mutatói megyénként (2012. január 1.)

Megye	Terület (ha)	Népes- ség (fő)	Települések száma		100 km ² -re jutó		Egy vá- rosra jutó megyei lakos	Vá- ros- lakók (%)	
			ebből falu (db)	ebből város (db)	telepü- lések száma	váro- sok (db)			
Budapest	52509	1740041	1	0	1	0,19	0,19	1740041	100,0
Bács-Kiskun	844483	522312	119	97	22	1,41	0,26	23741	68,3
Baranya	442959	388907	301	287	14	6,80	0,32	27779	66,0
Békés	562972	357740	75	54	21	1,33	0,37	17035	75,6
Borsod-Abaúj- Zemplén	724736	678261	358	330	28	4,94	0,39	24224	58,6
Csongrád	426271	419366	60	50	10	1,41	0,23	41937	75,4
Fejér	435845	425581	108	93	15	2,48	0,34	28372	58,6
Győr-Moson- Sopron	420801	451827	183	172	11	4,35	0,26	41075	59,8
Hajdú-Bihar	621051	538037	82	61	21	1,32	0,34	25621	80,4
Heves	363719	305336	121	112	9	3,33	0,25	33926	46,2
Jász-Nagykun- Szolnok	558160	383128	78	58	20	1,40	0,36	19156	70,9
Komárom- Esztergom	226435	310200	76	65	11	3,36	0,49	28200	65,8
Nógrád	254547	198933	131	125	6	5,15	0,24	33156	41,9
Pest	639105	1245048	187	139	48	2,93	0,75	25939	65,6
Somogy	603586	315850	245	229	16	4,06	0,27	19741	52,4
Szabolcs- Szatmár-Bereg	593585	551871	229	202	27	3,86	0,45	20440	54,3
Tolna	370318	229116	109	98	11	2,94	0,30	20829	56,4
Vas	333610	256458	216	204	12	6,47	0,36	21372	60,6
Veszprém	449286	354565	217	202	15	4,83	0,33	23638	62,1
Zala	378388	285154	258	248	10	6,82	0,26	28515	56,7
Magyarország	9302366	9957731	3154	2826	328	3,39	0,35	30359	69,7

Forrás: KSH 2012 alapján saját számítás.

A településállomány nagysága alapján (2. táblázat) a nagyságkategóriák elnevezése problematikus. A törpefalv, az aprófalv használható, de a településföldrajz által kisfalunak nevezett 1000-2000 fő közötti csoportban már városok is szerepelnek, míg városaink több mint fele a közép- és nagyfalvak között található, ezért ezeket a kifejezéseket inkább csak a szöveg színesítésére használjuk, hiszen pontos mondanivaló nincs mögöttük.

2. táblázat: Magyarország településállománya 2012. január 1-én

Nagyság- kategória (fő)	Gyakori- ság (db)	Összes		Átlagos		Részesezés az ország		
		terület (ha)	Népesség (fő)	terület (ha)	népesség (fő)	területé- ből (%)	népességé- ből (%)	
100 alatt	146	104203	9449	713,72	65	1,12	0,09	
100 - 499	963	1215788	279234	1262,50	290	13,07	2,80	
500 - 999	667	1376652	478691	2063,95	718	14,80	4,81	
1000 - 1999	628	1899594	904561	3024,83	1440	20,42	9,08	
2000 - 4999	478	2052812	1434122	4294,59	3000	22,07	14,40	
5000 - 9999	127	929349	873546	7317,71	6878	9,99	8,77	
10000 - 19999	86	793699	1201512	9229,06	13971	8,53	12,07	
20000 - 49999	40	545814	1206299	13645,35	30157	5,87	12,11	
50000 - 99999	10	123475	663836	12347,50	66384	1,33	6,67	
100000 felett	9	260980	2906481	28997,78	322942	2,81	29,19	
Magyarország	3154	9302366	9957731	2949,39	3157	100,00	100,00	

Forrás: KSH 2012, KSH 2013 alapján saját számítás.

A legkisebb (száz főnél kisebb lakónépességű) falvak minden szempontból marginális helyzetben vannak: az ország területéből és népességéből is elhanyagolható részarányal rendelkeznek, többnyire perifériális, (ország- vagy megye) határ menti fekvésűek (1. ábra). Számuk azonban nem kevés, ezért megmentésük, demográfiai helyzetük javítása nem történhet azzal, hogy turista látványosságként felhívjuk rájuk a figyelmet! Iborfia lakosságszáma a legutóbbi népszámlálás óta tovább csökkent, immár tíz fő alá, de Zalában, Baranyában, Vasban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében sok más települést fenyeget a közeli kihalás veszélye.

A 100 és 500 fő közötti kategóriába sorolt települések, különösen a felső értékhez közel már jobb helyzetben vannak, itt gyakran találni működő intézményeket, vállalkozásokat, de óvoda, iskola hiányában csak a nagyobb városokhoz közeli fekvés tudja vonzóvá tenni a fiatalabb, gyermekes aktív korosztályok számára. Jellemzően a Dunántúli-dombság megyéiben, Észak-Magyarországon és az Alföld perifériális térségeiben találhatóak meg. Gyakran a 100 főnél kisebb falvakkal együtt, azok sorsában osztozva (és a 100 fő alatti kategória felé haladva) jelennek meg.

Az 500 és 1000 fő közötti falvak többségében az 1990. évi népszámlálás még óvodát, négy vagy nyolc osztályos iskolát talált, napjainkra a fokozódó elöregedés és az intézmények egyre nehezebb fenntartása miatt ez a kategória inkább a műszaki-kommunális infrastruktúra mutatóiban különbözik az előző kettőtől, mint az intézményi ellátottságban. E települések között nagyon érdekes sorsúak vannak, nem kevés közülük két kategóriát lépett az elmúlt évtizedekben, sajnos, a többség lefelé. Földrajzi elhelyezkedésük hasonló az előzőekhez, az Alföld megyéiben, illetve Budapest körül feltűnő a hiányuk.

Az 1000-2000 közötti falvak sokszor az aprófalvas térségek kis, általában az alapfokú oktatás és orvosi ellátás intézményeivel ellátott központjai. Békés, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyéken túl a Dunántúli aprófalvas, törpefalvas térségeiben lehet őket ritkábban megfigyelni, azaz inkább hiányuk feltűnő, mint jelenlétük. Baranyában kifejezetten kevés van ahhoz képest, hogy a megye településeinek száma milyen magas. Ebben a kategóriában már hét város is van, ezért a 2. táblázat és az 1. ábra adatai eltérőek.

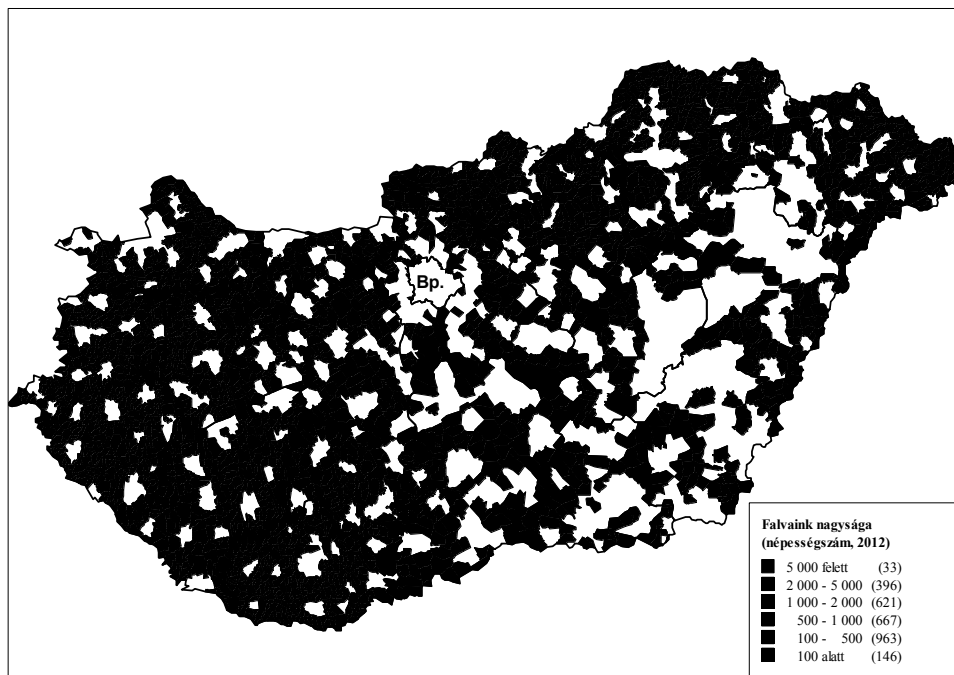
A 2000-5000 fő közötti települések között 82 várost találunk. A Hegyeshalom-Gara vonaltól keletre, néhány kivételtől eltekintve jellemzően síksági területeken, illetve kifejezetten az Alföldön fekszenek ezek a nagyobb, az alapszinten minden elvárhatót nyújtó települések.

A nagyfalvak (5000-10000 fő között) kategóriájában 96 város is szerepel, térképi megjelenésük az aprófalvak képeinek negatívja: a Dunántúlon és Észak-Magyarországon szinte csak elvétve találni őket. A 31 faluból 20 Pest megyében fekszik.

Az óriásfalvak (10000 fő felett) között csak két falu, Solymár és Kerepes található, azaz a településföldrajz hagyományos kategorizálása itt már végképp értelmét veszítette. Zala kivételével minden megyénkben vannak 10 és 20 ezer közötti települések, nagyobb összefüggő területeket azonban csak az Alföldön alkotnak.

A 20 és 50 ezer fő közötti települések, városok csak Budapest körül mutatnak területi koncentrációt, több megyében alig (egy-egy város) vagy egyáltalán nem találhatók meg. Nehéz nevesíteni ezt a kategóriát, a középváros azért nem szerencsés, mert megyeszékhelyeket, megyei jogú városokat is találunk itt, a nagyvárosokat általában 100 ezer fő felett számítjuk, tehát a logikus a kis középváros lenne, megtartva az 50 és 100 ezer közöttieknek a nagy középvárost. Ráadásul Beluszky Pál a középvárost nem nagyságkategóriaként, hanem funkcionális csoportként definiálja (Beluszky 1999)! Ugyanakkor a 20 és 100 ezer közötti kategória túlságosan differenciálatlan lett volna, hiszen régi és aktuális megyeszékhelyek mellett a városi funkciók igen alacsony szintjét nyújtó agglomerációs városok is lennének itt.

Az 50 és 100 ezer közötti csoportban Sopron és Érd kivételével csak megyeszékhelyeket találunk, a két legkisebb (a 40 ezernél kevesebb lakosú Salgótarján és Szekszárd) kivételével a kisebbeket.

I. ábra: A falvak népességnagyság kategóriák szerint 2012-ben

Forrás: KSH 2012, KSH 2013 alapján saját szerkesztés. (A városok fehérrel vannak feltüntetve)

A nagyvárosok (100 ezer fő felett) erősen szórt elhelyezkedése nem természeti, hanem társadalmi, történelmi tényezőkre vezethető vissza. Ha ezeket regionális központként fogjuk fel (erre később még visszatérünk), akkor azt látjuk, hogy Zala megye az egyetlen, amely nem

szomszédos olyan megyével, amelyben található nagyváros. A térképet „hunyorítva” nézve három megállapítás vonható le: 1. a nagyvárosok Budapesttől távol vannak (a főváros árnyékától messze), 2. a nagyvárosok Budapesthez közel vannak (Győr, de még inkább Kecskemét és Székesfehérvár), ami a főváros kisugárzásának, vonzásának, divatos szóval túlsordulásának tudható be), 3. a Dunántúl délnyugati részén (Zala és a vele szomszédos megyék) nagyváros-hiány érzékelhető. Természetesen a „hunyorítás” nem tudományos módszer, a regionális központok kérdése is sokkal bonyolultabb annál, hogy pusztán a térképre nézve, egymáshoz és Budapesthez mérhető távolságuk alapján (ami nem feltétlenül felel meg az elérhetőségüknek) ítélkezzünk, ráadásul a központi szerepkör és a térbeli kapcsolatok már a következő fejezetbe tartoznak.

Településhálózat

Településhálózat alatt a települések állományának valós, földrajzi és virtuális, funkcionális, illetve hierarchikus dimenziók mentén történő megközelítését értjük. A nagyság itt is hasonló fogalmi-értelmezési problémákat okoz, mint az előző fejezetben, de itt még a hierarchia is bonyolítja a képet. A világ legtöbb országában a városok lélekszáma szoros korrelációt mutat az adott ország közigazgatási rendszerében betöltött szereppel. Számos kivételt ismerünk, ahol pl. a főváros nem a legnépesebb, vagy az Amerikai Egyesült Államokat, ahol a hierarchia csak a népességszámtól függ, a közigazgatási szerepkörök teljesen indifferensek a besorolásnál (Kocsis – Németh 2009), de Magyarországon jellemzően érvényesül a hierarchiában a nagyság szerinti sorrend.

A hierarchia felállítása mégsem könnyű, mivel a települések jogállása és a területi közigazgatásban betöltött szerepe között nincs mindig szinkron, ráadásul a regionális vagy térségi központok esetében nem tudni, mit jelent a régió, a térség!

A hatályos törvények szerint a települések közül a falvak községi vagy nagyközségi joggal (ranggal, címmel?) rendelkeznek, a városok közül pedig 23 és Budapest megyei jogú, illetve fővárosi jogállású. Utóbbi nem szorul magyarázatra.

A megyei jogú városok azonban a településhálózat egy kényes pontját képezik: az első változatban csak az 50 ezer főnél népesebb városok kapták volna meg a címet, majd a két kisebb megyeszékhely miatt módosítva a megyeszékhelyek és a többi, 50 ezernél népesebb város. Érd utólag, jóval 60 ezer lakoson túl került fel a megtisztelő listára, ugyanakkor elsőként Hódmezővásárhely, majd Nagykanizsa, Dunaújváros is a küszöbérték alá csökkent, címüket megtartva, holott az ő esetükben csak a népességszám volt az indok, a korábbi évszázados megyeszékhelyi múlt (Sopron esetében) nem. Ráadásul Érd megyei jogú városként még városi (januártól járási) bírósággal sem rendelkezik, e tekintetben a majdnem csak fele akkora Budaörs alá tartozik, az pedig a majdnem csak fele akkora Budakeszi járásába. A megyék „kilyukasztásával” feszültség keletkezett, hiszen a megyék legnagyobb települései területen kívüliséget élveznek, a megyeszékhelyen élők nem szavazhatnak a megyei önkormányzat tagjaira, a megyeszékhelyeken működő megyei intézmények igénybe vétele, működtetése, fenntartása is sok vitát szült a két fél között.

A főváros után tehát a megyei jogú városok állnának a hierarchia csúcán, de a mezőny nem egységes: a 100 ezer főnél népesebbek után következnek a megyeszékhelyek, majd csak ez után a nem megyeszékhelyek. A sorrend nem elsősorban a népességszám szerint alakul, hanem a funkciók, az ellátottság határozza meg. Az 1971. évi OTK (Országos Településhálózatfejlesztési Konceptió) 3+2 kiemelt felsőfokú központja (Debrecen, Pécs, Szeged, illetve Miskolc és Győr) után 100 ezer feletti és alatti megyeszékhelyek versengnek a helyezésekért (Csapó, 2002). De itt van a regionális központok kérdése is!

A legtöbb kutató abban egyet ért, hogy a megyeszékhelyek a velük szemben támasztott elvárásoknak megfelelnek. A régiók esetében azonban már korántsem ennyire egységes a szakma nézőpontja. Legelőször ott van a nem létező régiók kérdése: nincsenek közigazgatási régióink, a NUTS2-es szintű területi statisztikai és területfejlesztési régióknak pedig nincsenek

kijelölt központjai, a munkaszervezetek vagy más egységek elhelyezése a régiók belügye. Van, ahol egyértelmű a helyzet (keleten egyik régióban sem kérdőjelezzik meg Debrecen, Miskolc, Szeged vezető szerepét), van, ahol a regionális szerepkörök diffúz módon helyezkednek el (Nyugat-Dunántúl), míg a Közép-Dunántúlon Székesfehérvár és Veszprém „összehajolt” és „kissemmizték” a harmadik megyeszékhelyet, Tatabányát. Az államigazgatás mellett azonban még nagyon sok szféra határol le régiókat (a megyéknél nagyobb területi egységeket), melyek határai nagyon sok esetben nem esnek egybe. Így nem csak azért nem beszélhetünk igazi régióközpontokról, mert nem lettek nevesítve (utoljára a pólus-program miatt lángolt fel a vita a régiók központjainak kijelölése körül), hanem azért sem, mert nincsenek régióink, csupán az egyes szférák (vállalatok, hivatalok stb.) ellátási területei.

Ha a megyei szint alá nézünk, akkor sem tisztább a kép, mivel a 2013. januárjától újra felállított járások székhelyei majdnem ugyanazokat az anomáliákat mutatják, mint a régióközpontok vagy a megyei jogú városok.

A járások területe és népessége sokkal nagyobb szórást mutat, mint a megyéké, itt is találhatunk óriási járásközpontokat (minden nagyváros az) és egészen kicsiket (Gönc 2000 fő alatt), valamint nagy és kicsi járásokat is (miskolci 249563 lakos, bélapátfalvi 8710 lakos, debreceni kettő település, zalaegerszegi 84, kaposvári 159136 ha, dunakeszi 10307). A rendszert terhelik továbbá olyan városok, amelyek első látásra mellőzöttek, illetve érdektelennek, esetleg alkalmatlannak tűnnek (Budaörs, Dorog, illetve a már említett Gönc, hogy csak néhányat említsünk). A járások felében működik járásbíró, több székhelynek a járási hivatalon túl nincsenek, vagy alig vannak középfokú funkciói.

Véleményem szerint mindennek a „történelem” az oka. Részben a földtörténet, hiszen a településsűrűség, a mezőgazdaság majd az ipar, végül a terciér szektor, mint húzóágazatok számára ez adta meg az első, ha nem is a legfontosabb feltételrendszert. Részben Trianon (a magyar településhálózat történeti fejlődését végtelenen leegyszerűsítve), hiszen az ország határainak megváltozása települések, térségek számára jelentett sok esetben megoldhatatlan alkalmazkodási kényszert, szétvágvá az évszázados térségi együttműködési kereteket. Részben a megyehatárok viszonylagos merevsége. A Horthy-rendszertől érthető volt, hogy miért volt olyan visszafogott a megyehatárok újra rajzolásánál. A tanácsrendszer esetében már nem ennyire egyszerű, hogy miért tekintette szinte szentnek a megyehatárokat, miközben szent királyainkat lefokozta, csak sorszámot viselhetek! A működés tapasztalatainak hiányában egyelőre a lehatárolást, a központok kijelölését érthető megalapozott kritika, de néhány hónap erre sem elegendő, ezért egyfajta magánvéleményként (a tanulmány még publikálás előtt) annyit mondhatunk, hogy a járásrendszerrel jórészt az okozza a problémákat, hogy kialakításánál ragaszkodtak a meglévő megyehatárokhoz, illetve a meglévő menetrendhez (Szalkai, 2012).

Dinamika

A településállomány, a településhálózat dinamikus rendszer, mind a hierarchiában, mind nagyság szerint mozgás figyelhető meg, de még a települések térbeli viszonyaiban is (természetesen nem a települések mozognak, hanem az elérhetőségük változik). Ezt a mozgást a magasabb státusz (pl. városi rang), illetve a népességszám változása jelezheti.

Várossá válás

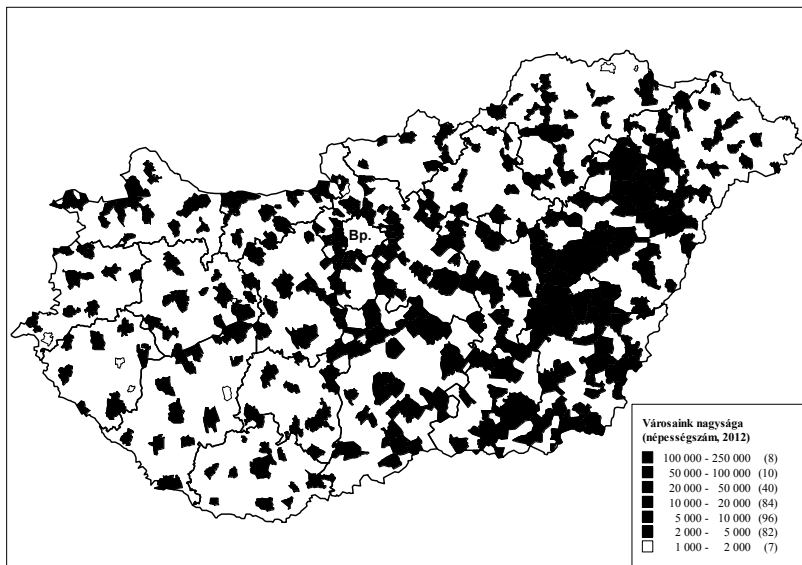
A megyei jogú városok, a járásközpontok fent vázolt problémája, a sok város ellenére még mindig létező városhiányos térségek miatt kijelenthetjük, hogy a várossá válás szabályozása változtatásra szorul (Csapó – Kocsis, 2008). Többek között azért, mert kevés a városunk (darabszámra, illetve a városlakók arányát tekintve), de azért is, mert túl sok a városunk, hiszen a városi címet viselő települések egy része nehezen felel meg a városról alkotott fogalmainknak. A probléma nagyon röviden a következő:

A magyar városok története Nyugat-Európához képest több száz év késéssel indult. A kialakult kétszintű rendszer, amely a városok nagyságát, anyagi lehetőségeit szem előtt tartva szabad királyi városokat és mezővárosokat rakott az ország térképére, napjainkig tovább él, mint a világ oly sok más országában. A dualizmusban a modern polgári közigazgatás bevezetésével a településállomány átszervezésre került: a legfejlettebbek törvényhatósági jogú (azaz a megyékkel egyenrangú) városok lettek, a második lépcsőt a rendezett tanácsú városok jelentették (rendszerint itt is városias funkciók és városias kinézet volt a jellemző, de igen kevés volt az előléptetés). A falvak (községek) közül is csak kevésnek sikerült a rendezett tanácsú városok közé jutni. Kis változtatásokkal a Horthy-korszakban is fennállt a rendszer, a felemelkedés itt is nehéz volt, ezért a tanácsrendszer kevés (először egyszintű, majd kétszintű) városi joggal rendelkező települést örökölt.

A népességszám növekedése és az iparfejlesztés újabb városokat eredményezett, de az 1971. évi OTK előtt lassú volt a városok számának gyarapodása. Az OTK sem könnyítette meg, de tervezetté, tervszerűvé tette a folyamatot (utólag tényleg csak „szerű” volt már) a várossá fejlesztendő települések körének és hozzávetőleges sorrendjének kijelölésével.

Mivel a népességszám növekedése országosan lelassult, illetve a városi címhez adott plusz források is egyre fogyatkoztak, a cím odaítélésének módja felpuhult, az új városok egyre kisebbek, egyre kevésbé városiasak lettek (Csapó – Kocsis, 1997).

Véleményem szerint a folyamat nem állt le, de mivel szerzett jogot nem illik elvenni (Európa több országában a városi cím visszavehető, Kocsis, 2008a), több település (joggal) érezheti úgy, hogy ha előtte mások megszerezhették, nekik is jár a várossá válás. A feltételek nehezítése lezárná az utat, ezért inkább a kétféle városi cím újragondolása lehetne a megoldás. Az alsóbb szint a jelenlegihez hasonlóan viszonylag könnyen megszerezhető címet eredményezne, a magasabb (nem feltétlenül a megyei, inkább járási jogú) pedig egy elit klubot, amelybe tartozni valóban rangot jelentene, nem csupán egy üres címet.

2. ábra: Városaink népességnagyság kategóriák szerint 2012-ben

Forrás: KSH 2012, KSH 2013 alapján saját szerkesztés. (A falvak fehérrel vannak feltüntetve)

Nem utolsó sorban újra kellene gondolni a városokról alkotott fogalmainkat is, határozottan elkülöníteni a statisztikai, a közigazgatási-jogi, az építészeti-urbanisztikai és a földrajzi szemléletet, hiszen a címmel rendelkező települések közül sok csak egynek tud megfelelni a fentiek közül.

A 2. ábrán a 328 város szerepel. A dunántúli és észak-magyarországi megyékben szórtak, kisebbek a foltok (kisebb területű városok), míg a budapesti agglomerációban, illetve az Alföld megyéiben összefüggő várostérségeket lehet találni, ahol nem egy városnak a szomszédjai is városok (azaz csorbul a központi szerepkör, az egyik legfontosabb városi funkció éle) (Kocsis, 2008b).

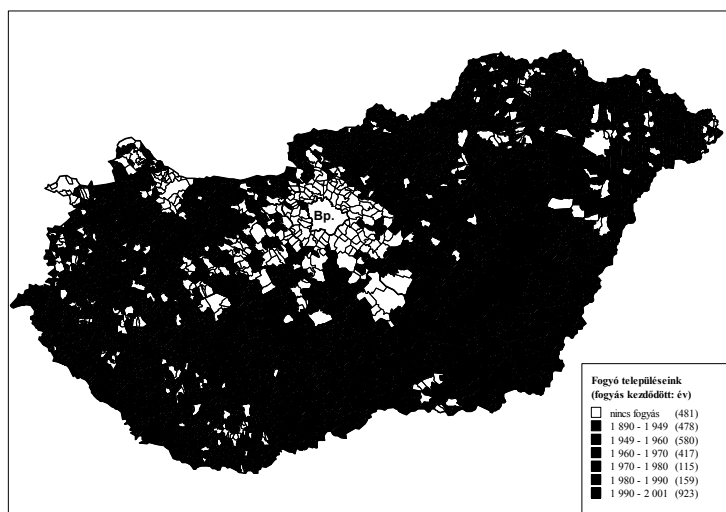
A népességszám változása

A települések lakosság száma felfogható egyfajta adottsággént: a méret bizonyos intézmények, infrastrukturális elemek megjelenését eleve lehetetlenné (méretgazdaságosság), illetve magától értetődővé teszi. A népességszám azonban hosszabb-, de már középtávon is jelentősen megváltoztatható, ezért fontos megvizsgálni annak változását, mert egy település fogyása, illetve növekedése sok más tényező mellett végső soron arra vezethető vissza, hogy hányan választják lakóhelyül, „telephelyül”. A lakosság esetében ugyan csak az elsőnek van értelme, de az is egyértelmű, hogy a vállalkozások által telephelyül választott települések a jobb munkahely kínálat miatt előbb-utóbb lakóhelyként is felértékelődnek. A népességszám tehát egyfajta tőzszeindex, ami kifejezi a település megítélését, fejlődésének kilátásait.

A 3. ábra az alapján csoportosítja a településeket, hogy melyik népszámlálás volt az első, amelytől folyamatosan csökkent a népességük.

1890 előtt (1870 és 1890 között nem volt csökkenő lélekszámú település) mindössze öt ilyen volt, törpefalvak és nagyfalvak is, sem területi, sem más típust nem lehet kijelölni. 1910-ig is csak elszigetelt jelenség volt a fogyás, de a majdnem három tucat település szinte kivétel nélkül dunántúli, többnyire kis, azóta apró- vagy törpefalú. Trianon sem nagyon érezhető a népességszám változásán, hiszen a háború utáni népszámlálás elsősorban az ország belsejében talált 1910-hez képest fogyó falvakat.

1920-1930 között már majdnem kétszáz település vesztett népességéből. A dunántúli túlsúly (kis területű, földhiányos falvak) mellett most már sok az alföldi is (lásd „elsüllyedt falu, cifra nyomorúság, tardi helyzet”).

3. ábra: Fogyó településeink (1870-2011)

Forrás: KSH 2012, KSH 2013 alapján saját szerkesztés.

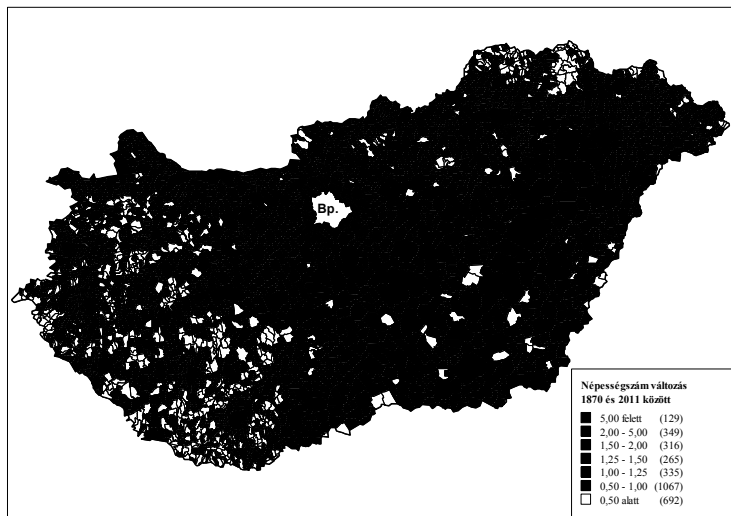
A második világháború után vált igazán tömegessé, minden megyét érintő folyamatá a falvak (és néhány város) népességvesztése, több, mint 700 település lakossága volt kevesebb, mint a háború előtti népszámlálás alkalmával. Itt nem csak a háborús áldozatokra, hanem a magyarországi németek kitelepítésére is kell gondolni az okok felsorolásánál.

1949 és 1960 között csak 645 település fogyott, elsősorban az aprófalvas térségekben, ami rámutat a téeszervezések hatására: a kisebb falvakban a téeszésítés, illetve azok gépesítése, mint taszító, az ipari beruházások helyszínein a tömeges munkahely- és lakásteremtés pedig mint vonzó faktor hatása érvényesült, sok egyéb tényező (pl. 1956 utáni kivándorlások) mellett. Feltűnő, hogy Pest megyében összesen négy település vesztett népességéből, míg az ország más részén főleg a Dunántúlon minden megyében sokkal több. A következő két évtizedben csak anyi változás figyelhető meg, hogy kb. 800-ra nőtt a csökkenő lakosságú települések száma.

A rendszerváltozás után 1700-nál is több település (köztük egyre több város, de nem csak azért, mert a városok száma nőtt, hanem azért is, mert a kedvezőtlen társadalmi, demográfiai folyamatok most már a korábbi kegyelteket, az iparvárosokat is elérték, illetve a dezurbanizációs folyamatról se feledkezzünk meg) vesztett népességszámából. Több, mint az összes fele! A kivételt itt is csak Pest megye jelenti, ahol a fővárostól távoli, illetve börzsönyi, rossz közlekedési helyzetben lévő falvak kivételével nem találunk fogyó településeket.

A 2001 óta fogyásnak indult települések viszonylag egyenletes eloszlást mutatnak. Pest megye sem tűnik már ki annyira, Budapest közvetlen szomszédságán kívül nem maradt olyan térség, ahol ne találnánk fogyó népességű településeket. Nagy, összefüggő foltokat Baranya (103 db), Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben alkotnak, de az egész országot beborítják (3. ábra).

A 4. ábra nem a 3. ábra inverze (hiszen a 2011-es lélekszám lehet nagyobb az 1870. évinél úgy, hogy közben évtizedek óta csökken a népesség), mégis tanulságos „egymásra helyezni” a kettőt! A népességben gyarapodó települések száma nem kevés, de míg az ország népessége majdnem pontosan kétszeresére nőtt, kevesebb, mint 600 településnek sikerült ezt az értéket elérni, illetve meghaladni, miközben majdnem 700 település lélekszáma kevesebb, mint a felére csökkent! További több mint ezeré csökkent, kevesebb mint ezeré pedig nőtt, de az országos átlaghoz képest kisebb mértékben. Ezek fényében értékelődik fel a 3. ábrán a fehéren hagyott kategória, de a növekvő népesség sem utal mindig sikertörténetre (Cserehát, Ormánság).

4. ábra: Népességszám változás (1870-2011)

Forrás: KSH 2012, KSH 2013 alapján saját szerkesztés.

Összefoglalás helyett

A településállományt természetesen lehetne az infrastrukturális ellátottság alapján is vizsgálni, a népességszámot a demográfia (pl. népesedés, korösszetétel, aktivitás) mutatóival korreláltatni, területi és egyéb típusokat alkotni, de a tényezők jelentős száma (pl. történelem, földrajz, gaz-

daság, stb.) és a legújabb népszámlálási eredmények figyelembe vétele szétfeszítené egyetlen tanulmány kereteit.

Irodalom

- Becsei J. (2009): A településállomány és társai. (Bevezetés a magyar településállomány kialakulásának vizsgálatához.). In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): A településföldrajz aktuális kérdései. Savaria University Press, Szombathely, pp. 105-114.
- Beluszky P. (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 584p.
- Csapó T. (2002): A megyei jogú városok regionális funkciói. Területi Statisztika 2002/5. pp. 228-252.
- Csapó T. – Kocsis Zs. (1997): A várossá válás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon. Tér és Társadalom 16/1. pp. 183-197.
- Csapó T. – Kocsis Zs. (2008): A várossá válás reformja. Területi Statisztika 2008/6. pp. 645-651.
- Kocsis Zs. (2008a): Várossá válás Európában. Területi Statisztika 2008/6. pp. 713-723.
- Kocsis Zs. (2008b): Incorporated small towns. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 182-194.
- Kocsis Zs. – Németh S. (2009): Az USA nagyvárosai. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.) A közép- és nagyvárosok településföldrajza. Savaria University Press, Szombathely, pp. 164-176.
- Kőszegfalvi Gy. (2004): Magyarország településrendszere. Történelmi vázlat településrendszerünkről. Alexandra Kiadó, Pécs.
- KSH (2012): Magyarország közigazgatási helynévkönyve. KSH, Budapest
- KSH (2013): A 2011. évi népszámlálás adatai. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>
- Szalkai G. (2012): A járások kialakításának módszertani megalapozása. Területi Statisztika 2012/3. pp. 215-229.